

14. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. 2-е изд., перераб. – СПб. «Питер», 2004. – 384 с.
15. Юнг К.Г. Психология бессознательного / Пер. с нем. – М.: ООО «Издательство АСТ»; «Канон+», 2001. – 400 с.

Відомості про автора:

Лінецька Ольга Олександрівна – аспірантка кафедри соціальної та прикладної психології Одеського Національного Університету імені І. І. Мечникова.

Статтю подано до друку 15.04.2015.

УДК 159.923.2:378.147

© Д. М. Туркова, 2015 р.

Д. М. Туркова (м. Кривий Ріг)

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ АВТОНАРАТИВІВ МАЙБУТНІМИ ПРАКТИЧНИМИ ПСИХОЛОГАМИ

У статті розглядається специфіка нарративного аналізу. Надається інформація про підходи до інтерпретації нарративного тексту. Прислідяється увага розумінню співвідношень між нарратологією і теорією інтерпретацій. Розкривається суть нарративної терапевтичної практики. Показується специфіка нарративу клієнта і того значення, яке закладається в його основу для ефективного терапевтичного процесу. Розглядаються ефективні способи дослідження авторського нарративу. Подаються матеріали дослідження інтерпретації автонарративів майбутніми практичними психологами. Аналізується роль механізмів психологічного захисту особистості при інтерпретації автонарративів.

Ключові слова: нарративний аналіз, автонарратив, інтерпретація нарративу, механізми психологічного захисту, майбутній практичний психолог.

В статье рассматривается специфика нарративного анализа. Предоставляется информация о подходах к интерпретации нарративного текста. Уделяется внимание пониманию соотношений между нарратологией и теорией интерпретаций. Раскрывается суть нарративной терапевтической практики. Показывается специфика нарратива клиента и того значения, которое закладывается в его основу для эффективного терапевтического процесса. Рассматриваются эффективные способы исследования авторского нарратива. Подаются материалы исследования интерпретации автонарративов будущими практическими психологами. Анализируется роль механизмов психологической защиты личности при интерпретации автонарративов.

Ключевые слова: нарративный анализ, автонарратив, интерпретация нарратива, механизмы психологической защиты, будущий практический психолог.

The specific of narrative analysis is examined in the article. Information is given about going near interpretation of narrative text. Pay attention to understanding of betweenness narratologie and theory of interpretations. Essence of narrative of therapeutic practice opens up. Shown specific the narrative by client and that value that is mortgaged in his basis for effective therapeutic process. The effective methods of research of autonarrative are examined. Materials of research of interpretation of autonarrative are given by future practical psychologists. The role of mechanisms of psychological defence of personality is analysed during interpretation of autonarrative.

Keywords: narrative analysis, autonarrative, interpretation of narrative, mechanisms of psychological defence, future practical psychologist.

Постановка проблеми. Розуміння та інтерпретація як процедури попереднього структурування практичним психологом повідомлення клієнта з подальшим осмисленням інформації виступають найважливішими психотерапевтичними процедурами в герменевтично орієнтованій практичній психології. Текст виступає формою фіксації досвіду людини (квазітекстом), а практичний психолог покликаний у процесі діалогічної взаємодії з клієнтом «прочитати» цей текст і прояснити смисли психологічної ситуації, втілені у ньому [2].

Предметом наукових досліджень інтерпретація розглядається в роботах С. О. Васильєва, Г.–Г. Гадамера, Т. М. Дрідзе, І. О. Зімньої, О. М. Лактіонова, С. Д. Максименка, П. Рікера, О. М. Славської, Н. В. Чепелевої та ін.

Розшифрування тексту — це поетапне розуміння значення слів (знаків) та мовних конструкцій [6, с. 215]. Серед підходів до психологічної інтерпретації тексту можна зустріти феноменологічний тип дискурс–аналізу, який передбачає інтерпретацію досвіду функціонування власного «Я» особистості у сфері її внутрішнього світу, відображеного в автобіографічних наративах, тобто розкриття картини внутрішньої суб'єктивної реальності, а саме того, що людина пізнає, розуміє, «відкриває» відносно самої себе, як переживає радощі і горе, до чого прагне у житті, що є об'єктом її вольових зусиль і мотивації вчинків та ін. [5, с. 307].

Суть наративної терапевтичної практики нерідко розуміється як необхідність критично розглянути загальноприйнятні підходи до розуміння світу та місця людини у ньому. Відтак, терапевтична робота включає процес піддавання сумніву загальне знання про світ, яке формується на основі об'єктивного та неупередженого спостереження [6]. Критичність виступає в якості необхідної умови подолання механізмів захисту клієнта, свого роду конфронтацією по відношенню до системи уявлень про себе і навколишній світ, що склалися у клієнта.

На думку С. П. Тищенко [5], дискурсивні психологи, які взяли «на озброєння» досягнення соціального конструктивізму щодо розуміння мови як «механізму», який конструює соціальний світ, недооцінили разом з тим здатність особистості — творця автобіографічного дискурсу до значеннєво–смыслові селекції адекватних мовних засобів, за допомогою яких вона вибудовує свою картину внутрішнього світу, дістає можливість усвідомлювати процеси самореалізації, самоствердження та захисту власного «Я», а також контролювати себе як суб'єкта діяльності і спілкування. Здійснення досліджень, спрямованих на розкриття індивідуалізованого характеру відтворення їх авторами активності власного «Я» за допомогою відповідних мовних засобів, може виявити гіпертрофований характер заяв соціальних конструктивістів про те, що творцями людей є дискурси.

Таким чином, особистість, як суб'єкт та об'єкт пізнання при інтерпретації автонаративу має справу з механізмами самопізнання, самоідентифікації та захисними механізмами психіки.

Володіння інтерпретаційними схемами аналізу наративів є важливим професійним інструментарієм у діяльності практичного психолога. Опанування відповідним досвідом відбувається шляхом накопичення практичного використання інтерпретацій наративів клієнтів, а також власних автонаративів. На нашу думку, якість розуміння особистості іншого зростає за рахунок саморозуміння. Тому нас зацікавило вивчити даний процес у майбутніх практичних психологів.

Мета статті: з'ясувати особливості інтерпретації автонаративів майбутніми практичними психологами.

Результати дослідження. Наративний аналіз зосереджується на кінцевій формі, в якій існує текст, та має на меті з'ясувати зміст повідомлення, яке несе у собі текст, та проаналізувати спосіб, яким це реалізовано, що передбачає аналіз не лише сюжету, але й способу передачі подій, часу, простору та дійових осіб. Поєднання поодиноких подій у зв'язний наратив — це формування сюжету, який надає подіям впорядкованості та послідовності. У такий спосіб, через усвідомлення наративу, людина досягає саморозуміння, визначає ті моменти у своєму життєвому циклі, які є

сповненими смислу та важливості, структуруючи у такий спосіб сприйняття людиною світу та себе самої [6].

Взаємозв'язок між наративною теорією і теорією інтерпретації І. Папуша [3, с. 38–39] характеризує двома шляхами. Згідно з першим, наратологія не займається інтерпретацією окремих текстів, а визначає загальні характеристики наративу (автономістська позиція). Згідно з іншим, більш поширеним поглядом, наративна теорія може долучатися до інтерпретації текстів.

Надалі І. Папуша продовжує свій аналіз у контексті двох позицій. Перша полягає в тому, що наратологія є повноцінним інтерпретативним підходом, принаймні, потенційно може ним стати (контекстуалістська позиція). Друга ж полягає в тому, що наративна теорія є допоміжною дисципліною в роботі інтерпретативної теорії. Перший погляд знаходимо в багатьох сучасних працях, автори яких висловлюються в підтримку «контекстуалістської» наратології на думку яких, наративна теорія мусить звертати увагу не лише на тексти самі по собі, а також на їхні контексти, рухаючись від структуралістського аналізу до функціонального дослідження літератури. Якщо ж говорити про позицію, згідно з якою наратологія є допоміжною дисципліною в інтерпретації, то тут також можна виділити дві підпозиції. Перша полягає в тому, що наратологія не може забезпечити всебічного читання текстів, проте може забезпечити різновид базової інтерпретації (фундаменталістська позиція). Згідно другої підпозиції наратологія є не теорією, а евристикою інтерпретації: найбільше, що може зробити наратологія — це забезпечити корелятивні точки для стимуляції, структурування і проблематизування інтерпретацій (евристична позиція).

Операціональний аспект інтерпретації забезпечують: когнітивне оперування, найважливішими процедурами якого є структурування та переструктурування смислової інформації, стиснення (компресія), семантичне зважування, згортання і розгортання змісту отриманого повідомлення, диференціація реального і декларативного смислів, теоретизування; прогнозування (зокрема, висування і верифікація гіпотез); діалог, спрямований на встановлення зв'язків з контекстами, в яких існує психологічна ситуація, що дозволяє вибудовувати психологу спільно з клієнтом новий, більш продуктивний текст життєвої історії клієнта [2].

У контексті наративної терапії дослідники виокремлюють поняття «нاراتив» та «соціальний конструкт». Терапевтична робота із наративами передбачає осмислення історій із життя людей, які необхідно пережити, надаючи їм значущості та завершеності. Робота ж із соціальними конструктами передбачає розгляд способів, з допомогою яких можливо сконструювати соціальну міжособистісну взаємодію, зосереджуючись на життєвих смислах. Суть терапевтичної наративної роботи полягає у виявленні можливостей протидії проблемі, що включає аналіз цінностей, життєвих вмінь та навичок [6].

Творець автонаративу є не тільки спостерігачем та інтерпретатором власного життя — він проживає описуваний ним відрізок часу суб'єктивно (тут знаходить свій прояв експресивна функція мови), відтворюючи минулі події так, начебто вони відбуваються зараз, веде пристрасний діалог із самим собою: буває, жалкує та нарікає на себе, що в свій час «не зміг...», «недооцінив...», «не пробачив...», спокутує свою провину перед тими, кого вже ніколи не побачить, і т.ін [5, с. 312].

Специфіка функціонування інтерпретаційного процесу у діяльності практичного психолога виявляється у двох аспектах — інтра- та інтерсуб'єктному. Як інтрасуб'єктний процес, що розгортається в індивідуальній професійній свідомості психолога–практика: реконструктивне інтерпретування спрямоване на виявлення особливостей суб'єктивної інтерпретації клієнтом травмуючої реальності, втіленої у наративі, диференціацію його реальних і декларативних смислів і вичленування власне психологічної ситуації, яка є детермінантою моральних страждань і реального запиту клієнта на психологічну допомогу. На іншій фазі реконструктивної інтерпретації відбувається відтворення фактологічної частини психологічної ситуації, її можливих чинників і умов утворення та розвитку. Друга фаза забезпечує структурний рівень розуміння — завдяки відновленню зовнішньої структури висловлювання клієнта і реконструкції його внутрішньої смислової структури [2].

І. Папуша [3] зазначає, що автономізм у своїй радикальній версії веде до категоричного відділення наратології від інтерпретації. Мета ж тих, хто захищає контекстуалістську наратологію — інтерпретувати тексти в історичному і культурному контексті. Їх відправний пункт полягає в розумінні, що ця мета не може бути досягнута тільки за допомогою структуралістського інструментарію, забезпеченого структуралістською теорією наративу. Контекстуалістський аналіз наративу обмежений використанням класичного словника наратології в інтерпретативних контекстах — процедурі, яка не виявляє нової концепції наратології, а просто ілюструє евристичне використання старих підходів.

Наративна теорія повинна відповідати двом критеріям: концепти наратології мають застосовуватися в поєднанні з різними підходами до інтерпретації (вимога нейтральності) і теорія як цілість повинна брати свої початкові установки з герменевтично цінних понять наративної теорії ХХ століття (критерій неперервності) [3, с. 39].

Висвітлення дискурсивних функцій мови у відображенні внутрішнього, феноменологічного досвіду особистості — це подальший крок у пізнанні суб'єктивної реальності людини об'єктивними засобами. А саме, експлікація феноменів суб'єктивного досвіду особистості та їх словесне вираження зближує поняття об'єктивного і суб'єктивного, принаймні усуває до певної міри «полюсне» протиставлення цих дефініцій [5].

На думку С. П. Тищенко [5, с. 325–325], ефективним способом дослідження автобіографічного дискурсу є феноменологічний тип аналізу суб'єктивної реальності творців життєписів, щоденникових записів, сповідей, літературних ремінісценцій власного досвіду. Зазначений спосіб ґрунтується на врахуванні того факту, що інтерпретація суб'єктом власних спогадів здійснюється відповідно до особистісного смислу проявів активності власного «Я» в різних життєвих ситуаціях, відображеного в його феноменологічному досвіді. «Смислова зона» проявів «Я»–активності особистості, відображена в її суб'єктивному (феноменологічному) досвіді, репрезентує також значення подій (явищ, випадків, епізодів), які увійшли до цієї зони як значеннєві складники зазначеного досвіду.

Розглядаючи теорії інтерпретації, І. Папуша [3] виділяє в них два базових елементи: «концепцію значень», прилаштовану до типу пошуку значень і «концепцію інтерпретації», тобто систему припущень і правил, як ці значення ідентифікувати. Вибір конкретної концепції значень, сформованої специфічними нормами, забезпечує загальне керівництво для структури концепції інтерпретації, але не визначає наперед кожної деталі тої структури.

Ефективним способом дослідження автобіографічного дискурсу С. П. Тищенко [5] вважає феноменологічний тип аналізу суб'єктивної реальності творців життєписів, сповідей, щоденникових записів, літературних ремінісценцій життєвого досвіду. На основі аналізу творів мемуарного жанру показано, що інтерпретація суб'єктом власних спогадів здійснюється відповідно до особистісного смислу проявів «Я»–активності в різних життєвих ситуаціях, відображеного в його феноменологічному досвіді.

На матеріалі аналізу автобіографічних текстів екстеріоризувати різноманітні форми прояву суб'єктивної активності особистості, сутність яких становлять механізми її самосвідомості як суб'єкта соціальної взаємодії. Мовленнєво–психологічне багатство автобіографічних наративів (їх творці здебільшого є видатними особистостями), близькість до реального життя кожного автора, щирість у викладі автобіографічних фактів може переконати багатьох у правомірності тенденції традиційної психології зосереджуватись на внутрішніх станах і проявах активності окремої людини, що, як відомо, відхиляють соціальні конструктивісти [5].

Процес концептуальної інтерпретації як функції професійного семантичного простору психолога–практика, на думку Н. Ф. Литовченко [2], конститує виявлення і диференціацію відомого та невідомого у наративі клієнта, їх поелементний аналіз та осмислення зі включенням у різноманітні теоретичні контексти та задає стратегію діалогічної взаємодії з клієнтом. На даному етапі інтерпретації відбувається цілеспрямований (через рефлексію психолога на структури

професійного семантичного простору) пошук значущих ознак категоризації елементів ситуації, що підлягає осмисленню, висування (і подальша верифікація на наступному етапі інтерпретаційного процесу) гіпотез щодо детермінант порушеного психічного гомеостазу суб'єкта і формування стратегій надання психологічної допомоги конкретному клієнтові.

Орієнтація психолога–практика на конкретні метатеоретичні положення, що конституують структури його професійної картини світу і задають як способи та напрями збору й аналізу смислової інформації, так і особливості її інтрасуб'єктної інтерпретації, а також концептуальні підходи до відбору конкретних прийомів впливу на психічну реальність клієнта, дозволяє значно полегшити та скоротити шляхи пошуку основних детермінант психологічної ситуації клієнта з наступним вибором оптимальної стратегії надання психологічної допомоги особистості [2].

Психозахист як типовий симбіоз усвідомлених чи несвідомих тактик і стратегій особистості передбачає певні прийоми мислення, що сприяють підтримці її загального просоціального іміджу й позитивної Я–концепції (як бажаної «суми» адекватної самооцінки, гармонійного образу Я, довільної саморегуляції, успішної самоакцептації тощо), базується на цілій низці взаємопов'язаних механізмів. Активні й часто хаотичні трансформації нашого суспільства, призводячи в крайніх випадках до втрати або ненабуття людиною ідентичності й екзистенційного вакууму, здебільшого істотно підвищують фон міжособистісної конфліктності та стимулюють до повсякчасного застосування різноманітних механізмів психологічного захисту. Загалом, студентська молодь обирає типові первинні механізми психозахисту за принципом простоти, доступності й амібвалентності [1].

Описані в текстах автонарративів афективні процеси завдяки законам емоційної пам'яті є найбільш адекватним відтворенням того, що пережила в свій час особистість. Причини переживань людини, осмислення нею цих причин можуть відтворюватися нею у спогадах з новим мотиваційним підтекстом, проте сам факт емоційного переживання, ступінь його інтенсивності та модальності емоцій лишаються в пам'яті суб'єкта емоційних процесів без змін, що значно підвищує психологічну цінність нарративних творів, надаючи їм суб'єктивно неповторної привабливості [5].

З подібними проявами емоційної залученості до нарративного матеріалу при його інтерпретації, нам вдалося проспостерігати в діяльності майбутніх практичних психологів. Завдання проінтерпретувати автонарратив за схемою В. П. Руднева [4] студентами–психологами зустріло ряд труднощів не технічного, а суто психологічного характеру. Цікавим виявився той факт, що максимальна (у наслідок психологічної освіти) поінформованість студентів у суті роботи з нарративами, існуванні механізмів психологічного захисту та настанова на афективну нейтральність й неупередженість при інтерпретації автонарративу, виявилися безсилимими в порівнянні з опором — механізмом психологічного захисту, що виник у процесі роботи. До речі, у системі інтерпретації за В. П. Рудневим, опір не зазначено серед механізмів захисту. Він зосереджує увагу на витісненні, ізоляції, запереченні, проекції, інтроекції та ідентифікації, серед яких і обирали студенти. Проте, подолати власний опір не вдалося 76% студентам–психологам, які не змогли встановити власний тип характеру.

Поряд з визначенням модальностей, типів та якостей характеру, студентам було необхідно встановити й механізм психологічного захисту серед запропонованих В. П. Рудневим. Складним завданням виявилось для 62% майбутніх практичних психологів.

Аналіз студентських робіт з інтерпретації автонарративів показав, що ті з них, що в якості дослідного матеріалу взяли фрагменти літературних творів, замість нарисів власного авторства, були виконані на високому рівні. Це наводить нас на думку про необхідність розробки методичної системи з опанування навичками інтерпретації автонарративу за рахунок проміжних етапів, наприклад, спершу опрацювати нарративи односторонніх, наступним етапом може виступати самостійне обрання художнього тексту для аналізу і, нарешті, інтерпретація автонарративу з його обговоренням в групі.

Робота студентів із самостійно обраними наративами насичена явищем проекції, адже ми не можемо відкидати «невипадковість» обрання тексту для аналізу, проте, такий варіант роботи сприятиме розвиткові децентрації, що, на наше переконання, є необхідною умовою для подальшої роботи з інтерпретаціями автонаративів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, вивчення специфіки роботи психолога з наративами клієнта та співставлення з особливостями інтерпретація наративів власного авторства, показало наявність конфлікту психоемоційного характеру.

Так, написання наративу передбачає структурування в свідомості клієнта емоційно цінних подій та переживання їх у площині «тут і тепер». Ці події мають особистісний сенс і значення для клієнта, саме тому, усвідомлення їхньої ролі зустрічається з механізмами психологічного захисту, які необхідно відпрацьовувати разом з психологом задля ефективного терапевтичного ефекту. Зовсім інша ситуація виникає, коли в якості об'єкту інтерпретації виступають продукти діяльності самого психолога. У такому випадку інтерпретація автонаративу має бути афективно нейтральною та базуватися на конгруентності та децентрованості водночас. Як показали результати нашого дослідження, інтерпретація автонаративів майбутніми практичними психологами не були позбавленими емоційної залученості і, як наслідок, — пронизані механізмами психологічного захисту такими як опір та раціоналізація, а в окремих випадках — інтелектуалізація.

Таким чином, ми дійшли висновку про наступне: опанування майбутніми практичними психологами навичок інтерпретації автонаративів потребує системи методичних прийомів покликаних на поетапне формування оптимальних умов для успішного самоаналізу авторських текстів. Умовами в даному випадку виступатимуть наявність розвиненої рефлексії, критичного мислення, конгруентності та децентрованості, а також при наявності подолання механізмів психологічного захисту — опору та раціоналізації зокрема. У подальшому плануємо розробити й апробувати програму з розвитку навичок інтерпретації автонаративів майбутніми практичними психологами.

Література

1. *Гошовська О.* Первинні механізми психологічного захисту та вікова динаміка їхнього застосування: теоретико-емпіричний ракурс / О. Гошовська // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АНП України. Проблеми загальної та педагогічної психології. — 2012. — Т.24. — ч.6. — С.112–119.
2. *Литовченко Н. Ф.* Розвиток інтерпретаційних процесів у майбутніх практичних психологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психологічних наук: спец.19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. Ф. Литовченко. — К., 2001. — 20с.
3. *Папуша І.* «Що таке наратологія?» (огляд концепцій) / І. Папуша // Наративні виміри літератури. Матеріали міжнародної конференції з наратології. Тернопіль, Україна, 23–24 жовтня 2003р. / Упорядник І. В. Папуша // *Studia methodologica*. — Вип. 16. — Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2005. — С.29–46.
4. *Руднев В. П.* Характеры и расстройства личности. Патография и метапсихология / В. П. Руднев. — М.: «Класс», 2002. — 272с.
5. *Тищенко С. П.* Феноменологічний досвід особистості у словесному вираженні: інтерпретація автобіографічних наративів / С. П. Тищенко // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. академіка С. Д. Максименка. — К.: Ніка-Центр, 2010. — Вип. 38. — С.306–335.
6. *Ширяєва Т. М.* Наративна психологія: теорія та практика / Т. М. Ширяєва // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Психологія і педагогіка. — 2013. — Вип. 22. — С. 213–216.